

TƏRBİYƏ TEXNOLOGİYALARI
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
UPBRINGING TECHNOLOGIES

TƏRBİYƏ TEXNOLOGİYALARI İLƏ FƏALİYYƏTİN FİZİOLOJİ
MƏSƏLƏLƏRİ

УДК: 37.0

Rəhiməxanım Rzabala qızı Məmmədzadə

Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0009-0008-2256-3185

<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v24.i3.06>

E-mail: ragimaxanum.mamedzade@mail.ru

Açar sözlər: *tərbiyə texnologiyaları, mənəvi keyfiyyətlər, mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması, problemin nəzəri əsasları, problemin fizioloji əsasları*

Ключевые слова: *воспитательные технологии, нравственные качества, формирование нравственных качеств, теоретические основы проблемы, физиологические основы проблемы*

Key words: *upbringing technologies, moral qualities, formation of moral qualities, theoretical foundations of the problem, physiological foundations of the problem*

İstənilən pedaqoji texnologiya müəyyən tələblərə cavab verməlidir. Aşağıdakı texnoloji meyarlara diqqət yetirək:

- 1) **ardıcılıq** (prosesin məntiqi, bütövlüyü, onun bütün hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsi);
- 2) **idarə oluna bilənlik** (məqsədin müəyyənləşdirilməsi, planlaşdırma, prosesin dizaynı, mərhələli diaqnostika, nəticənin tənzimlənməsi üçün müxtəlif vasitə və üsulların mümkünlüyü);
- 3) reproduktivlik (hər hansı müəllim tərəfindən təkrar istifadə imkanı);
- 4) səmərəlilik (planlaşdırılmış nəticənin əldə edilməsinin təminatı).

Bu texnoloji səmərəlilik meyarlarına uyğun olaraq pedaqoji texnologiyanın strukturuna aşağıdakılar daxildir:

- 1) **nəzəri əsaslandırma** (məqsədin qoyuluşu, konkret texnologiyanın məqsədlərinə adekvat konsepsiya, onun həyata keçirilməsi fərziyyəsi, planlaşdırılan nəticə);
- 2) proses xəritəsi kimi təqdim oluna bilən prosesual hissə (texnoloji proses) (texnoloji zəncirin hər bir halqasında aralıq nəticələri, vasitələr, diaqnostika meyarları və üsulları, korreksiya variantlarını göstərən hərəkətlərin addım-addım ardıcılığı şəklində prosesin təsviri).

Pedaqoji texnologiyanın **fizioloji əsaslarına** psixofizioloji mexanizmlərin, tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinin, habelə bilik, bacarıq və bacarıqların müvəffəqiyyətlə ötürülməsi və mənimsənilməsi üçün qanunauyğunluq və şərtlərin nəzərə alınması daxildir. Pedaqoji psixofiziologiya tətbiqi sahə kimi təlim prosesini optimallaşdırmaq üçün bu aspektləri öyrənir.

Pedaqoji texnologiya çərçivəsində **fizioloji əsaslar** aşağıdakılarda özünü göstərir:

- 1) yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq.

Sinir, ürək-damar, tənəffüs, həzm kimi müxtəlif bədən sistemlərinin inkişaf səviyyəsi məlumatın qavranılmasına və mənimsənilməsinə, həmçinin performansə təsir göstərir.

2) Tədris prosesinin optimallaşdırılması.

Bioritmlərin, gündəlik iş rejiminin, fiziki fəaliyyətin, sensor yükün, daxili mikroiqlimin, işıqlandırmanın və tələbələrin fizioloji vəziyyətinə təsir edən digər amillərin nəzərə alınması təlimin səmərəliliyinin artırılmasına kömək göstərir.

3) Sağlamlığa qənaət edən texnologiyaların inkişafı.

Təbii texnologiyası tələbələrin sağlamlığının mühafizəsi və yaxşılaşdırılması, o cümlədən fiziki fəaliyyətin təşkili, rəşional qidalanma, gündəlik rejimə riayət, yorğunluğun və həddindən artıq yüklənmənin qarşısını almaq üçün tədbirləri təmin etməlidir.

4) Psixofizioloji xüsusiyyətlərə uyğun metodlardan faydalanma

Müxtəlif tədris üsulları (məsələn, əyani, praktik, şifahi) tələbələrin fizioloji vəziyyətinə müxtəlif təsir göstərir, ona görə də onların fərdi xüsusiyyətlərinə və yaşına uyğun olan metodların seçilməsi vacibdir.

5) Psixofizioloji vəziyyətin diaqnostikası.

Psixofizioloji inkişaf səviyyəsinin, sinir sisteminin funksional vəziyyətinin və performansının qiymətləndirilməsi xüsusi yanaşma və korreksiya ehtiyacı olan tələbələri müəyyənləşdirməyə imkan verir. **Məktəbin tərbiyə sisteminin strukturu** aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

- həyata keçirilməsi üçün sistemin yaradıldığı ideyalar toplusu kimi məqsəd;
- məqsədlərin həyata keçirilməsini təmin edən fəaliyyət;
- fəaliyyətin subyekti, onu təşkil və iştirak edən;
- fəaliyyətdə və ünsiyyətdə yaranan və subyektləri birləşdirən əlaqələr;
- mövzunun mənimsədiyi mühit;
- sistemin bütövlüyünü və inkişafını təmin edən idarəetmə

Tərbiyə sistemlərinə müasir yanaşma ilə onların özünütəşkilətmə nəzəriyyəsi (sinergetika) ilə əlaqəsi üzə çıxır. Klassik sərt sistem yanaşmasının rədd edilməsi və təhsil sisteminin xarici mühitin şərtlərinə uyğunlaşa bilən (yəni özünü təşkil edən) yumşaq, açıq sistem kimi nəzərə alınması, xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla sistemin idarə olunmasının adekvat yollarını anlamağa və müəyyən etməyə kömək göstərir.

Sosial sistemlərin mühüm xüsusiyyəti inkişafda xaos və nizam arasındakı ziddiyyətdir. İnkişaf edən sistem bütövlük, nizam-intizam üçündür, lakin bütövlüyün əldə edilməsi ilə inkişafda dayanma baş verir (sistemin ölümü). Bu ziddiyyət onun bir çox xüsusi təzahürləri ilə ifadə olunur (ənənələr və yeniliklər arasında, fərdlə sistem arasında, fəaliyyət və münasibətlər arasında).

Təbii, o cümlədən mənəvi təbii sistemlərin inkişafı, hər şeydən əvvəl subyektiv amillərlə müəyyən edilir, çünki onun yaradıcıları və subyektləri müxtəlif yaş və oriyentasiyalı insanlar, yaradıcı, qeyri-standart və nizamlı, mühafizəkar şəxslərdir. Odur ki, təbii sisteminin fəaliyyətində bir tərəfdən insan davranışının unifikasiyası, standartlaşdırılması, yaxşı qurulmuş texnologiyaların tələb olunduğu situasiyaların təkrar istehsalı elementləri vardır, digər tərəfdən sistemin mikro səviyyələrində müəyyən edilmiş sabitliyi pozan proseslər yaranır və baş verir (şəxslərin nədənsə narazılığı, bir subyektdən daha çox ideyanın yaranması, bir subyektdən daha çox insanın təzahürü, yeni ideyaların ortaya çıxması). sistem və s.), xaos ocağı meydana gətirir və sistemin bütövlüyünə təsir göstərə bilər. Bu sosial orqanizmin mürəkkəbliyinə görə o, eyni vaxtda üç müstəvidə idarə olunmalıdır: bütövlükdə sistem, onun hər bir komponenti ayrıca və komponentlərin qarşılıqlı təsiri.

Hər bir fəaliyyətin qarşısında müəyyən məqsəd, məqsədlər dayanır. Məqsədlərə çatmaq üçün fəaliyyətlər müxtəlif və çoxşaxəlidir. Məsələn tərbiyə texnologiyaları ilə, onların köməyi ilə tələbələrin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi zamanı aşağıdakı cəhətlər diqqət mərkəzində dayanırdı:

- 1) mütləq hisslərlə zənginlənmiş müxtəlif iş növlərinin yaxşı düşünülmüş alt sistemi;
- 2) əqli cəhətdən gərgin iş;
- 3) yorğunluğun aradan qaldırılmasını tələb edən fiziki əmək;
- 4) “qara” iş;
- 5) uşaqlar (*tələbələr*) üçün estetik iş (gözəllik “yaratmaq”, çiçək yetişdirmək);
- 6) texniki, yaradıcı iş;
- 7) sevimli iş;
- 8) pulsuz sosial və məhsuldar ödənişli iş;
- 9) əl işi;
- 10) müəllimlə şagirdin (*tələbənin*) birgə işi və s.

Sadələnən iş növləri əmək vərdişlərinin və şəxsi keyfiyyətlərin formalaşmasını təmin edən texnoloji zənciri təşkil edir (hər hansı sahə adamlarına hörmət, özünə hörmət, zəhmətkeşlik, əzmkarlıq, səbir və s.).

İntellektual, fiziki, əxlaqi, estetik istiqamətlərin alt sistemləri də böyük əhəmiyyət daşıyır. Onların hər birinin səmərəliliyi fəaliyyət formalarının, metodlarının və vasitələrinin tətbiqinin düşünülmüş ardıcılığı ilə əlaqədardır. Hətta mənəvi tərbiyənin də özəl texnologiyalar toplusu kimi təqdim edilməsi mümkündür.

Belə ki, mənəvi inamların formalaşdırılması texnologiyası (konsepsiya - hərəkət - inam) aşağıdakı texnoloji zəncirlərə malikdir: mənəvi mədəniyyətin göstəricilərini (ümumbəşəri mənəvi normaları) şüura daxil etmək; - tələbələri yaxşı işlər görmək təcrübəsinə cəlb etmək; - yaxşı görülən işdən sevinc hissini oyatmaq və pis əməllərdən kədərlənmək; - müstəqil təzahürləri anlamaq; - başa düşülən hərəkətləri yaddaşa yazmaq və onlardan faydalanmaq; yaxşılıq və ədalət naminə şüurlu şəkildə mövqe və ya hərəkət seçimi.

Klassik texnologiyaların təsnifatı çox geniş yayılmışdır. Məsələn, G.K. Selevko 12 əsas üzrə təsnifat təklif edir. Başlıca fəaliyyətin məzmununa əsasən, təhsil və tərbiyə texnologiyalarını nəzərdən keçirmək mümkündür. Ancaq bəzi təhsil texnologiyaları kifayət qədər yaxşı işlənibsə, o zaman təhsil texnologiyalarından istifadənin mümkünlüyü faktı bir çox tədqiqatçılar və praktik müəllimlər arasında şübhə doğurur.

Həqiqətən, texnoloji səmərəlilik meyarlarının əksəriyyəti yalnız qismən yerinə yetirilə bilər. Texnoloji səmərəlilik analitik, konstruktiv və təşkilatçılıq kimi pedaqoji bacarıqların inteqrasiya olunmuş nəticəsidir, yəni texnoloji səmərəlilik planlaşdırılan fəaliyyəti hərtərəfli təsəvvür etmək, onu elementar hissələrə (əlaqələrə) bölmək, bu əlaqələri yerinə yetirmək üçün üsul və şərtləri düşünmək, işin düzgün aparılması üçün əsas nöqtələrdə nəzarəti təmin etmək bacarığıdır. Zehni olaraq həyata keçirilən bu prosedur texnoloji xəritənin qurulmasından başqa bir şey deyildir. Həmin bacarığın mənimsənilməsi ilə müəllimin səriştəliliyi, strukturu ilə seçilən, fəaliyyətin optimallığına və səmərəliliyinə can atan yeni düşüncə tərzinin formalaşması başlayır.

Beləliklə, fizioloji əsasları nəzərə alan tərbiyə texnologiyası öyrənmə üçün optimal şərait yaratmağa, təkcə biliklərin ötürülməsini deyil, eyni zamanda tələbə oğlan və qızların sağlamlıqlarının mühafizəsini və möhkəmləndirilməsini təmin etməyə yönəldilmişdir.

Problemin aktuallığı. Tərbiyə texnologiyalarla fəaliyyətin fizioloji əsaslarının müəyyən-
ləşdirilməsi vacib məsələdir.

Problemin yeniliyi. Tərbiyə texnologiyalarla fəaliyyətin fizioloji əsasları diqqətə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalə gənc tədqiqatçılarda maraq doğura-
caqdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N. Pedagogika: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərslik. A.N. Abbasov. -Bakı: Mütərcim, -2015. – 360 s.

2. Məmmədli, L.A. Pedagogika nəzəriyyəsi: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. L.A. Məmmədli. -Bakı: Mütərcim, -2022. – 272 s.

R.R. Məmmədzadə

Tərbiyə texnologiyaları ilə fəaliyyətin fizioloji məsələləri Xülasə

Gənclər ali məktəblərə gələrkən zəruri mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnmiş olurlar. Bu istiqamətdə onlarla ailədə, uşaq bağçalarında və ümumtəhsil məktəblərində məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz işlər həyata keçirilir. Ali təhsil müəssisələrində pedaqoji kollektivin üzərinə düşən vəzifələrdən biri də tələbələrin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi qayğısına qalmaqdır. Bu zaman tərbiyə texnologiyalarından faydalanmaq məsləhət bilinir. Lakin lazımdır ki, problemin nəzəri məsələlərini müəllimlər bilsinlər. Pedaqoji əsaslarına, fəlsəfi əsaslarına, psixoloji və fizioloji əsaslarına sahiblənsinlər. Bu məqalədə tərbiyə texnologiyalarla fəaliyyətin fizioloji məsələləri aydınlaşdırılır.

P.P. Мамедзаде

Физиологические проблемы деятельности с воспитательными технологиями Резюме

Молодёжь, поступая в высшие учебные заведения, приобретает необходимые нравственные качества. В этом направлении с ними ведётся целенаправленная, систематическая и непрерывная работа в семьях, детских садах и общеобразовательных школах. Одна из задач педагогического коллектива высших учебных заведений – забота о развитии нравственных качеств студентов. Целесообразно своевременно использовать воспитательные технологии. Однако необходимо, чтобы преподаватели знали теоретические аспекты проблемы. Они должны владеть педагогическими, философскими и психолого-физиологическими основами. В данной статье раскрываются физиологические аспекты деятельности с помощью воспитательных технологий.

R.R. Mammadzade**Physiological problems of activity with upbringing technologies
Summary**

Young people entering higher education institutions acquire the necessary moral qualities. In this direction, targeted, systematic and continuous work is carried out with them in families, kindergartens and comprehensive schools. One of the tasks of the teaching staff of higher education institutions is to care about the development of students' moral qualities. It is advisable to use upbringing technologies in a timely manner. However, it is necessary for teachers to know the theoretical aspects of the problem. They must have pedagogical, philosophical and psychological-physiological foundations. This article reveals the physiological aspects of activity with the help of upbringing technologies.

Redaksiyaya daxil olub: 15.09.2025